

VẬN DỤNG NGHỆ THUẬT MÚA RỐI BÓNG TRONG DẠY HỌC LỊCH SỬ TẠI TRƯỜNG QUỐC TẾ NAM MỸ UTS

APPLICATION THE ART OF SHADOW PUPPETRY IN TEACHING HISTORY IN
US VIETNAM TALENT INTERNATIONAL SCHOOL

TRẦN VŨ LINH^(*)

TÓM TẮT: Trong bối cảnh đổi mới căn bản, toàn diện giáo dục và đào tạo, việc vận dụng linh hoạt và đổi mới phương pháp giảng dạy ở các trường phổ thông là một việc làm vô cùng cần thiết, góp phần thay đổi cách thức, phương pháp giảng dạy của giáo viên, hoạt động học tập của học sinh, tạo không gian học tập mới mẻ, hứng thú và sáng tạo... bằng các phương pháp nghiên cứu thực tiễn, bài viết hướng đến việc giới thiệu phương pháp dạy học dự án, trong đó tập trung vào việc vận dụng nghệ thuật múa rối bóng trong dạy học môn Lịch sử tại Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS.

Từ khóa: múa rối bóng; dạy học lịch sử; Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS.

ABSTRACT: In a fundamentally and comprehensive situation of education and training, the work of flexibly applying and changing teaching methods in high schools is an extremely necessary. It not only contributes to changing the teaching methods and methods of teachers and students' learning activities, but also contributes to creating a new, exciting and creative learning space... based on practical research methods, the article aims to introduce the project teaching method, which focuses on the application of shadow puppetry in teaching History at US Vietnam talent international school.

Key words: shadow puppetry; history teaching; US Vietnam talent international school.

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Múa rối bóng là một loại hình nghệ thuật dân gian, du nhập vào Việt Nam từ khu vực Trung Á và Ấn Độ [5]. Trải qua quá trình hình thành và phát triển lâu dài, múa rối bóng dần định hình được chỗ đứng vững chắc trong tổng thể bức tranh nghệ thuật dân gian ở Việt Nam với những màu sắc riêng biệt, phù hợp với đặc trưng văn hóa của dân tộc. Trở thành một trong những loại hình sân khấu tiêu biểu cho nền văn hóa dân tộc, thể hiện trí tuệ và sự thông minh, sức sáng tạo của con người Việt Nam. Với những thế mạnh vốn có, múa rối bóng dần được lồng ghép vào các hoạt động giao lưu văn hóa nghệ thuật, sinh hoạt cộng đồng, quảng bá hình ảnh...

Trong giáo dục, việc vận dụng nghệ thuật múa rối bóng vào dạy học, đặc biệt là dạy học lịch sử tại các trường phổ thông còn rất mới mẻ và gần như chưa được nghiên cứu chuyên sâu. Khoảng trống này đòi hỏi việc nghiên cứu để giới thiệu và bổ khuyết nhưng cũng là thách thức vì phương pháp này khá mới, không có nguồn tư liệu và gần như chỉ được rút ra từ các hoạt động thực tế. Bài viết giới thiệu và bổ khuyết khoảng trống đó.

2. NỘI DUNG

2.1. Các bước tiến hành một tiết mục múa rối bóng trong môn học Lịch sử

Nằm trong chương trình giáo dục năm học của bộ môn Lịch sử, dự án “*Vận dụng nghệ thuật múa rối bóng trong dạy học lịch sử*” (Dự

(*) ThS. Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS, linh.tran@utschool.edu.vn, Mã số: TCKH31-16-2022

án múa rối bóng) được thực hiện lần đầu tiên trong năm học 2020-2021 với sự tham gia của 34 học sinh khối 10 và 11. Sau 2 tháng triển khai, học sinh đã hoàn thành bốn tác phẩm với nội dung xoay quanh hai chủ đề: “*Các cuộc kháng chiến chống ngoại xâm từ thế kỷ X-XV*” và “*Chiến tranh thế giới*” [7] [8] [9]. Đây là những tác phẩm đầu tay, được đầu tư công phu cả về mặt hình thức và nội dung. Các sản phẩm của thầy và trò (những người không chuyên) với vốn hiểu biết và kinh nghiệm ít ỏi về múa rối bóng chắc chắn vẫn còn những thiếu sót và hạn chế không thể tránh khỏi. Chúng tôi giới thiệu các bước cơ bản để hoàn thành một tiết mục múa rối bóng trong dạy học lịch sử.

2.1.1. Xây dựng kế hoạch dự án

Đây là bước mở đầu và cũng là bước quan trọng nhất quyết định đến toàn bộ tiến trình thực hiện dự án. Giáo viên hướng dẫn sẽ là người trực tiếp xây dựng kế hoạch với những yêu cầu sau:

Mục tiêu dự án. Mục tiêu hướng đến của dự án phải bám sát chuẩn kiến thức, kỹ năng, thái độ, định hướng phát triển năng lực học sinh theo quy định của Bộ Giáo dục và Đào tạo. Song song với mục tiêu của bộ môn, giáo viên có thể xây dựng mục tiêu liên môn (nếu có). Mục tiêu của dự án còn hướng đến việc xây dựng một không gian, phương pháp học tập mới nhằm tạo hứng thú học tập môn Lịch sử cũng như tìm hiểu những kỹ năng đặc thù của bộ môn múa rối bóng. Bên cạnh đó, cần phải xây dựng một bộ tiêu chí đánh giá sản phẩm của học sinh và phải được phổ biến đến học sinh trong quá trình triển khai công việc.

Xây dựng bộ câu hỏi định hướng. Mục tiêu là vạch đích mà dự án hướng đến; bộ câu hỏi định hướng là la bàn chỉ dẫn giáo viên và học sinh thực hiện công việc có hiệu quả. Bộ câu hỏi định hướng bao gồm câu hỏi khái quát và câu hỏi bài học. Câu hỏi khái quát đề cập đến mục đích, ý nghĩa việc sử dụng múa rối bóng trong dạy học lịch sử. Câu hỏi bài học nhằm

làm rõ những nội dung cụ thể của vấn đề lịch sử được lựa chọn. Ví dụ: Vấn đề lịch sử nào được lựa chọn để chuyển thể thành kịch rối; Các sự kiện lịch sử nào sẽ được đưa vào tác phẩm; Nhân vật chính sẽ xây dựng trong tác phẩm là ai; Bài học lịch sử nào được truyền tải thông qua tác phẩm... Những câu hỏi này còn là cơ sở để học sinh viết kịch bản, xây dựng hình tượng nhân vật, bối cảnh và thiết kế con rối.

Kế hoạch đánh giá. Chúng tôi xây dựng lộ trình đánh giá học sinh qua 3 giai đoạn: trước khi thực hiện dự án, trong khi thực hiện dự án và sau khi dự án hoàn thành. Hình thức, nội dung đánh giá trong mỗi giai đoạn có thể khác nhau và được điều chỉnh phù hợp với tình hình thực tế.

Trước khi thực hiện dự án, học sinh làm một bài kiểm tra năng lực. Mục đích của bài kiểm tra nhằm đánh giá mức độ nhận thức của học sinh đối với vấn đề lịch sử được lựa chọn cũng như hiểu biết về bộ môn múa rối bóng. Kết quả của bài kiểm tra là cơ sở để giáo viên định hướng nội dung lý thuyết và điều chỉnh kế hoạch dự án cho phù hợp nhằm phát huy hiệu quả khả năng tư duy, sáng tạo của học sinh. Trong khi thực hiện dự án, học sinh làm một bài khảo sát nhiều mức độ với các nội dung trọng tâm như: mức độ am hiểu về vấn đề lịch sử, tiến độ thực hiện dự án, khó khăn khi thực hiện... Bài khảo sát giúp giáo viên theo dõi được tình hình thực hiện dự án, nắm bắt được những khó khăn của học sinh gặp phải để kịp thời hỗ trợ và hướng dẫn, điều chỉnh nếu học sinh làm chưa đúng. Cuối cùng là bài đánh giá khi hoàn thành sản phẩm. Chúng tôi lựa chọn hình thức đánh giá cho học sinh là “*Viết một bài luận (không quá 1000 từ) đánh giá vấn đề lịch sử (đã lựa chọn) qua góc nhìn của tác phẩm múa rối bóng*”. Bài viết này nhằm đánh giá kiến thức của học sinh với vấn đề lịch sử, đồng thời rút ra những nhận xét về dự án dựa trên góc nhìn của học sinh.

Dự kiến khung thời gian thực hiện. Khung thời gian dự kiến sẽ đi đôi với phân công nhiệm vụ theo từng tuần. Điều này giúp giáo viên, học sinh theo dõi và thực hiện các nhiệm vụ kịp thời, đúng tiến độ. Khung thời gian dự kiến được thể hiện cụ thể như sau: Tuần 1: Thực hiện bài đánh giá năng lực, thành lập nhóm, thông báo kế hoạch dự án và bộ tiêu chí đánh giá sản phẩm; Tuần 2: Lựa chọn nội dung và viết kịch bản; Tuần 3: Tiến hành thu âm và chỉnh sửa video; Tuần 4: Học cách làm con rối, thực hiện bài khảo sát; Tuần 5: Tiến hành làm con rối theo nội dung lựa chọn; Tuần 6: Học cách điều khiển con rối; Tuần 7: Rèn luyện cách biểu diễn rối với bản thu âm; Tuần 8: Tổng kết dự án, viết bài luận.

2.1.2. Viết kịch bản và thu âm lời thoại

Kịch bản *“Là một vở kịch, một bộ phim, một chương trình được phác thảo, mô hình hóa trên văn bản với tư cách là một đề cương hay chi tiết đến từng chi tiết nhỏ (tùy theo yêu cầu của mỗi loại hình), là cơ sở chính cho tập thể tác giả làm nên, hoàn thiện tác phẩm của mình”* [3, tr.61]. Một cách ngắn gọn, kịch bản là *“vở kịch ở dạng văn bản”* [2, tr.253]. Kịch bản đóng vai trò như một sợi dây liên kết những cá nhân có liên quan đến công việc, liên hệ giữa yếu tố nội dung, kỹ thuật - nghệ thuật, thống nhất hành động, các phương tiện biểu hiện ăn khớp hỗ trợ cho nhau tạo nên một thể thống nhất. Kịch bản chính là *“linh hồn”*, là yếu tố quan trọng nhất quyết định đến sự thành công của tác phẩm. Khi viết kịch bản múa rối bóng, học sinh cần chú ý đến các yếu tố: 1) Đảm bảo tính lịch sử. Đây là yếu tố bắt buộc, học sinh cần đặc biệt lưu ý. Các sự kiện lịch sử phải đảm bảo tính chính xác về mặt thời gian, nhân vật trong xuyên suốt tiến trình; 2) Xây dựng hình tượng các nhân vật (đặc biệt là nhân vật chính). Việc xây dựng hình tượng đặc trưng cho từng nhân vật giúp người xem dễ dàng nhận diện, giúp cho học sinh thuận tiện sáng tạo phần hình ảnh, xây dựng tính cách và hành

động của các nhân vật. Hình tượng và tính cách của các nhân vật phải bám sát vào nhân vật lịch sử; 3) Phác thảo chi tiết phần hình ảnh, âm thanh, hành động của từng nhân vật (con rối). Điểm đặc biệt trong kịch bản của một vở kịch rối là bối cảnh, âm thanh và hành động của từng con rối phải được ghi chép một cách chi tiết. Bởi lẽ, con rối là một nhân vật *“tĩnh”* và nó chỉ thực sự *“sống”* khi biết kết hợp linh hoạt giữa âm thanh và hành động. Nếu kịch bản không thể hiện được yếu tố này, học sinh sẽ gặp nhiều khó khăn trong lúc luyện tập và biểu diễn.

Kịch bản trên giấy sẽ được học sinh chuyển thể thành lời thoại bằng việc ghi âm. Công đoạn này đòi hỏi việc lựa chọn chất giọng phù hợp với đặc điểm, tính cách và thân thế của từng nhân vật. Học sinh sẽ sử dụng một số phần mềm chuyên dụng để hỗ trợ việc cắt ghép, chỉnh sửa và chèn các hiệu ứng âm thanh. Tại Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS, học sinh sử dụng phần mềm Audacity và Proshow Producer để thực hiện nhiệm vụ này.

2.1.3. Tạo hình rối và sân khấu múa rối

Lời thoại trong kịch bản giúp khán giả cảm nhận và hiểu rõ nội dung câu chuyện, con rối là hình ảnh hỗ trợ cho tính chân thực của vấn đề lịch sử đặt ra, con rối được tạo ra phải phù hợp với những nét đặc trưng của nhân vật. Tại Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS, các con rối được thiết kế đơn giản nhằm tiết kiệm chi phí, thời gian nhưng vẫn đảm bảo các yêu cầu cơ bản để hoạt động có hiệu quả. Chất liệu sử dụng để làm rối là những vật liệu dễ tìm hoặc được tái sử dụng như bìa nhựa cứng đựng hồ sơ, bìa carton, đũa tre, kềm, dây dù, đinh tán... Với những nét đặc trưng riêng biệt, quy trình tạo hình rối bắt đầu từ việc vẽ và tách rời từng bộ phận trên cơ thể và trang phục. Bước làm này đòi hỏi học sinh phải tìm hiểu kỹ càng về nhân vật, đặc biệt là trang phục của nhân vật phải phù hợp với thời kỳ lịch sử. Các phần trên cơ thể con rối sẽ được liên kết với nhau bằng đinh tán hoặc dây dù và phải đảm bảo các khớp

nổi ở tay, chân, đầu so với phần thân phải là “khớp động”. Để dễ dàng biểu diễn, mỗi con rối (hình người) sẽ được điều khiển bằng 3 cây đũa tre gắn trên đỉnh đầu và bàn tay. Đồng thời, sử dụng bìa nhựa cứng (có màu) nhằm đảm bảo sự chắc chắn và thẩm mỹ. Các đối tượng khác như: bối cảnh, động vật (ngựa), thuyền, vũ khí... nên làm từ bìa carton, một mặt để tiết kiệm chi phí mặt khác hướng sự tập trung của người xem đến các nhân vật chính...

Về phần sân khấu múa rối bóng. Khác với sân khấu múa rối chuyên nghiệp, sân khấu múa rối bóng tại Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS được thiết kế đơn giản với khung sắt và vải trắng với diện tích biểu diễn khoảng 2m² (chưa tính phần chân đế). Điểm cần lưu ý đó là khi thiết kế phải có điểm tựa cho rối và khoảng cách từ điểm đặt cố định bóng đèn đến màn vải không quá xa để thu được ánh sáng tốt nhất.

2.1.4. Luyện tập biểu diễn rối

Để truyền tải một cách hiệu quả vấn đề lịch sử, bên cạnh các yếu tố kịch bản, hình ảnh... việc điều khiển con rối là khâu vô cùng quan trọng, quyết định trực tiếp đến chất lượng của tác phẩm kịch rối. Tác phẩm chỉ thực sự sinh động và thu hút khi con rối thể hiện được các cử chỉ, hành động tương xứng với lời thoại. Điều khiển rối là cách thức chuyển thể nội dung từ dạng văn bản sang hành động một cách chân thực nhất. Quá trình luyện tập được chia thành 2 giai đoạn: luyện tập riêng với rối và luyện tập với sân khấu múa rối.

Học sinh sẽ bắt đầu làm quen với cách cầm con rối và học điều khiển các hành động đơn giản của tay, chân, đầu cho đến những hành động phức tạp hơn như bước đi, ngồi, quỳ, nằm... Sau khi điều khiển thuần thục, học sinh sẽ được luyện tập ở sân khấu múa rối cùng với kịch bản đã thu âm trước đó. Để thực hiện hiệu quả, các nhóm sẽ phải phân công nhiệm vụ cho từng thành viên và mỗi người đều phải am hiểu kịch bản và nhân vật mình đảm nhận. Điểm phức tạp và cần được luyện tập nhiều

nhất là các phân đoạn chuyển cảnh, bởi lẽ bối cảnh và các con rối sẽ phải thay đổi vị trí cực nhanh. Diện tích phía sau sân khấu hẹp, việc di chuyển của học sinh khá khó khăn. Bước luyện tập biểu diễn rối được học sinh Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS thực hiện trong vòng 1 tuần lễ.

Trên đây là bốn bước cơ bản để hoàn thành một tiết mục múa rối bóng theo kinh nghiệm của chúng tôi rút ra được từ dự án “*Vận dụng nghệ thuật múa rối bóng trong dạy học lịch sử*” tại Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS. Những gợi ý này sẽ là cơ sở để thầy, cô vận dụng sáng tạo, linh hoạt và phù hợp với tình hình thực tế tại trường học của mình.

2.2. Một số nhận xét về dự án vận dụng nghệ thuật múa rối bóng vào dạy học lịch sử tại Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS

Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS là trường quốc tế tiên phong tại Thành phố Hồ Chí Minh trong việc đưa nghệ thuật múa rối bóng vào dạy học lịch sử, bước đầu đạt được những kết quả đáng khích lệ. Những kết quả này góp phần quan trọng vào sự đổi mới trong công tác dạy và học, giúp học sinh thay đổi nhận thức về môn Lịch sử, hướng đến phát triển toàn diện cho học sinh... Trên cơ sở đó, rút ra một số nhận xét về việc vận dụng nghệ thuật múa rối bóng trong dạy học lịch sử.

2.2.1. Tạo không gian học tập lý thú, góp phần giúp học sinh yêu thích bộ môn Lịch sử

Lịch sử là một môn học vô cùng quan trọng, gắn liền với sự tồn vong của quốc gia - dân tộc [1, tr.10]. Ở thời điểm hiện tại, môn Lịch sử chưa nhận được sự quan tâm và phần nào đó là thờ ơ, xem nhẹ của một bộ phận học sinh. Nếu như “*Thế hệ trẻ lớn lên qua nền giáo dục phổ thông mà không yêu mến lịch sử dân tộc, không có một vốn hiểu biết cần thiết về lịch sử và văn hóa dân tộc và nhân loại, không có một niềm tự tin dân tộc, không kế thừa các truyền thống dân tộc, thì làm sao có thể hoàn chỉnh được phẩm chất của người công dân Việt Nam*” [1, tr.11]. Có nhiều yếu tố dẫn đến thực

trạng này, trong số đó nổi bật là do môi trường học tập truyền thống không còn phù hợp. Việc kiến tạo một không gian học tập thú vị sẽ là yếu tố cần thiết nhằm thu hút sự chú ý, yêu thích và tham gia chủ động của học sinh. Dự án “*Vận dụng nghệ thuật múa rối bóng trong môn học Lịch sử*” tại Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS đã hướng đến việc xây dựng một môi trường học tập mới với các yếu tố: sử dụng đa dạng công nghệ thông tin; Lồng ghép nghệ thuật múa rối bóng vào giảng dạy; tạo không gian cởi mở, hòa đồng và hỗ trợ; khuyến khích tính sáng tạo, tự khám phá; duy trì tính “thách thức”; tôn trọng ý kiến phản hồi. Các yếu tố này sẽ góp phần xây dựng một môi trường học tập mới lạ, thú vị và sáng tạo. Từ đó, đem lại niềm vui, hứng thú học tập cho học sinh, giúp học sinh dễ dàng tiếp nhận, ghi nhớ kiến thức môn Lịch sử.

2.2.2. *Đổi mới phương pháp dạy học*

Phương pháp dạy học được hiểu một cách đơn giản “*Là cách thức, là con đường hoạt động chung giữa giáo viên và học sinh, trong những điều kiện dạy học xác định, nhằm đạt tới mục đích dạy học*” [6]. Đổi mới phương pháp dạy học là đổi mới cách thức hoạt động dạy và học giữa giáo viên và học sinh nhằm mục đích truyền tải nội dung giảng dạy một cách sáng tạo, thú vị, mới lạ và hiệu quả. Dạy học dự án là phương pháp dạy học được chúng tôi sử dụng nhằm lồng ghép nghệ thuật múa rối bóng vào dạy học lịch sử và bước đầu mang lại kết quả đáng khích lệ. Học sinh sẽ thực hiện những nhiệm vụ học tập phức hợp, có sự kết hợp giữa lý thuyết và thực tiễn với tính tự lực cao trong toàn bộ quá trình học tập [4], từ lựa chọn nội dung, viết kịch bản và thu âm, thiết kế rối và sân khấu múa rối cho đến luyện tập và biểu diễn... Dự án “*Vận dụng nghệ thuật múa rối bóng trong dạy học lịch sử*” đã “phá vỡ” không gian lớp học truyền thống, giúp học sinh phát huy tính tích cực, tự giác, chủ động và sáng tạo. Đồng thời có thêm những trải nghiệm, khám phá mới qua đó tự hình thành kiến thức và năng lực bộ môn.

2.2.3. *Góp phần bảo tồn nghệ thuật múa rối bóng*

Múa rối bóng là một loại hình nghệ thuật dân tộc cần được gìn giữ và quảng bá sâu rộng. Trong thời kỳ hội nhập, với sự xuất hiện của nhiều loại hình giải trí mới lạ, học sinh ít quan tâm đến nghệ thuật múa rối bóng. Hơn thế nữa, có rất ít học sinh hiểu biết về loại hình nghệ thuật này cũng như việc xây dựng đội ngũ nghệ nhân kế cận ở nước ta vẫn còn nhiều khó khăn. Tại Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS, số lượng học sinh đã tìm hiểu, được xem các vở kịch rối bóng không nhiều và gần như không một học sinh nào biết cách tạo ra một con rối và biểu diễn rối. Việc lồng ghép nghệ thuật múa rối bóng vào dạy học lịch sử tại Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS được xem như một giải pháp mang tính ngắn hạn hết sức cần thiết. Giải pháp này không chỉ tạo không gian học tập lý thú cho môn học mà còn góp phần nhỏ vào công tác bảo tồn nghệ thuật múa rối bóng nói riêng và bảo vệ bản sắc văn hóa của dân tộc Việt Nam nói chung.

2.2.4. *Chủ trọng tính sáng tạo (một trong sáu giá trị cốt lõi của Trường Quốc tế Nam Mỹ UTS)*

Sáng tạo là một trong sáu giá trị cốt lõi làm kim chỉ nam cho mọi hành động của từng cá nhân trong nhà trường. Cùng mỗi quan tâm đó, dự án “*Vận dụng nghệ thuật múa rối bóng trong dạy học lịch sử*” đã tạo điều kiện cho học sinh thỏa thích sáng tạo trong tất cả các công đoạn từ viết kịch bản, chỉnh sửa file thu âm, thiết kế con rối cho đến việc điều khiển, biểu diễn rối... Sự sáng tạo phải nằm trong giới hạn cho phép, vẫn đảm bảo tính chính xác của lịch sử, lồng ghép được những yếu tố văn hóa truyền thống mang tính bản sắc vào tác phẩm để người xem cảm nhận được rõ nét lịch sử, văn hóa Việt Nam qua tạo hình các con rối, âm thanh, hình ảnh tâm hồn Việt.

3. KẾT LUẬN

Múa rối bóng là một loại hình nghệ thuật dân gian được lồng ghép linh hoạt vào dạy học bộ môn Lịch sử tại Trường Quốc tế Nam Mỹ

UTS và bước đầu mang lại những kết quả tích cực. Hoạt động này không chỉ tạo ra môi trường học tập mới lạ, thú vị, kích thích khả năng sáng tạo của học sinh mà còn là tiền đề để thầy, cô giáo đổi mới phương pháp giảng dạy,

giúp học sinh yêu thích môn Lịch sử. Dự án còn tạo cơ hội để học sinh thể hiện trách nhiệm của bản thân, góp phần nhỏ vào công tác bảo tồn nghệ thuật múa rối bóng ở Việt Nam.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Phan Huy Lê (2012), *Làm sao nâng cao chất lượng giáo dục môn Lịch sử trong trường phổ thông*, *Tạp chí Xưa và Nay*, số 410.
- [2] Hoàng Phê (2003), *Từ điển tiếng Việt*, Nxb Đà Nẵng.
- [3] Dương Xuân Sơn (2011), *Giáo trình báo chí truyền hình*, Nxb Đại học Quốc gia, Hà Nội.
- [4] Nghiêm Đình Vỳ (2020), *Dạy học phát triển năng lực môn Lịch sử trung học phổ thông*, Nxb Đại học Sư phạm Hà Nội, Hà Nội.
- [5] Lê Công Hội (2019), *Độc đáo nghệ thuật múa rối bóng*, <https://cand.com.vn/doi-song-van-hoa/Doc-dao-nghe-thuat-mua-roi-bong-i516706/>, ngày truy cập: 06-11-2021.
- [6] Lê Lam (2017), *Các phương pháp dạy học, kỹ thuật dạy học tích cực sử dụng trong nhà trường trung học cơ sở*, <http://taphuan.phuly.edu.vn/resources/cac-ppdh/cacphuongphapdayhockithuatdayhoctichcucsudungtrongnhatruongthcs>, ngày truy cập: 20-11-2021.
- [7] Trần Vũ Linh (2021), *Trích đoạn vở kịch rối: Bạch Đằng giang*, phần 1, https://www.youtube.com/watch?v=3U_iaeGUIY, ngày truy cập: 20-11-2021.
- [8] Trần Vũ Linh (2021), *Trích đoạn vở kịch rối: Bạch Đằng giang*, phần 2, https://www.youtube.com/watch?v=uwQBpA_fGxs&t=50s, ngày truy cập: 20-11-2021.
- [9] Trần Vũ Linh (2021), *Trích đoạn vở kịch rối: Tình thân*, <https://www.youtube.com/watch?v=poj27i21DNE>, ngày truy cập: 20-11-2021.

Ngày nhận bài: 25-11-2021. Ngày biên tập xong: 17-12-2021. Duyệt đăng: 12-01-2022